

ASPEK EN AKTIONSART IN *DIE TUISKOMS* VAN J. VAN MELLE

Soos in alle vertellings het ons hier met die verlede te doen, of liever met 'n fiktiewe gewete verlede wat deur 'n skrywer by monde van 'n verteller aan ons oorgedra word. Daar is 'n verband tussen tydsuitdrukking en aspek, maar hierdie verskynsels is nie sinoniem nie. Tydsuitdrukking geskied vanuit 'n spesifieke deiktiese sentrum, en daarom hoef dit nie eksplisiet te wees nie. Hierteenoor is aspek waardeoordele wat oor die verloop van die gebeure gemaak word, en daarom word dit waar nodig eksplisiet weergegee. Die *waar nodig* hang saam met die aksionsart van die werkwoord. Onder aksionsart moet interne of betekenisaspek van die werkwoord verstaan word en nie die eksterne of sintakties-gerigte aspek nie. Die aksionsart van 'n werkwoord soos *ken* kan as staties beskryf word, terwyl *hakkel* se aksionsart frekwentatief is en dié van *loop* durend. (Vergelyk Labuschagne, 1972:110 ev). Hierteenoor het 'n werkwoord soos *pluk* 'n momentane aksionsart. Waar die aksionsart so is dat dit nie bots met die aspek wat uitgedruk wil word nie, word aspek ook nie uitgedruk nie. Andersins is dit noodsaaklik om aspek uit te druk. Hierdie stelling word vervolgens aan die hand van *Die Tuiskoms* ondersoek, en daar word verder ook aandag gegee aan die wyses waarop aspek in hierdie verhaal uitgedruk word.

In die eerste sin van die verhaal (1) vind ons twee werkwoorde wat uit hulle aard, aksionartig dus, durend is:

(1) *Sy sit met haar kleinste kind op haar skoot en luister na die wind.* (Hoogtepunte in die Afrikaanse verhaalkuns: 107) (Hierna net H107).

Hierdie durendheid lê gedeeltelik daarin opgesluit dat hulle onoorganklike werkwoorde is. Oorganklike werkwoorde is immers gewoonlik gerig op die totstandkoming of verandering van 'n spesifieke saak, en daarom is sodanige werkwoorde gewoonlik beperk wat hulle duur betref. Hierteenoor is onoorganklike werkwoorde nie gerig op iets anders nie en daarom gewoonlik van 'n durende aard, vergelyk

2) *Sy huil x Hy eet die brood.*
Hulle dink x Hulle vat die boek.

Daar is natuurlik talle teenvoorbeelde vir hierdie stelling, maar dit is my

oortuiging dat die stelling in die meerderheid gevalle korrek is.

Sit en luister lei nie tot 'n sigbare resultaat nie, tewens hulle is werkwoorde wat onbegrens van duur is. Om hierdie werkwoorde se durende aard te wysig, is dit nodig om 'n tydsadjunk of ander strukturele middel daarvoor aan te wend. Dit kan ook met die samehang gedoen word, byvoorbeeld:

3) *Sy sit en staan op.*

In so 'n uiting is dit dan logies dat sit nie langer kan duur as tot daardie moment waarop sy opstaan nie.

Om terug te keer na die eerste sin (1). Dit is juis die doel van die skrywer om 'n durende handeling uit te druk, daarom rig hy nie die aktionsart van hierdie werkwoorde nie. Dit word bevestig deur die nadruklike wyse waarop die durendheid van *waai* in die volgende sin beklemtoon word:

4) *Dit waai nou al dae aanmekaar.* (t.a.p.)

Hier word nie bloot gesê dat die wind waai nie, maar die duur daarvan word uitgelig — dit duur *al dae aanmekaar*. Nou wys hierdie sin terug na die handeling in die eerste sin. Ten aansien van die *sit en luister* van die vrou is die waai van die wind in die hede. Nie die hede van die leser nie, maar die van die vrou. 'n Mens mag hieruit miskien die gevolgtrekking maak dat sy al dae aanmekaar na die wind sit en luister.

Die durende aard van *waai* word eksplisiet onderbreek deur die feit dat dit soggens begin waai en saans gaan lê:

5) *Elke môre staan hy op en waai tot die son ondergaan; dan gaan hy lê ...* (t.a.p.)

Sonder hierdie eksplisiete inperking van *waai* sou die leser kon dink dat die wind dag en nag onophoudelik waai.

In die uiting *die son gaan onder* vind ons 'n voorbeeld van 'n onoorganklike werkwoord wat slegs 'n beperkte duur het, dit is kenmerkend van die meeste onoorganklike deeltjiewerkwoord. Die beperking op hulle duur lê opgesluit in die deeltjies; vergelyk:

6) *die huis brand x die huis brand af*
die man kom x die man kom terug.

Die huis brand tot hy afgebrand het en die man kom net totdat hy *terug* is.

7) *Na dié kant toe is die veld heeltemal afgebrand ...* (t.a.p.)

Hier het ons nie met 'n omskrywingswerkwoord *is* te doen nie maar met 'n koppelwerkwoord. *Afgebrand* word adjektiewies gebruik. Die voltooidheid of perlektiwiteit van *afbrand* word hierdeur benadruk. Indien die sin sou lees:

8) *Die veld het heeltemal afgebrand,*

sou dit ook onvoltooidheid aangedui het, maar indien die *heeltemal* weggelaat word, mag ons nie sonder om die samehang te raadpleeg aanvaar dat die werkwoord nie durend van aard is nie. Dit kon dan miskien geïnterpreteer word dat dit *besig was om af te brand*. Deur die gebruikmaking van *is* word 'n toestand geskep, en 'n toestand druk nie verloop uit nie. Ook in die adjektiewiese gebruik van *doodgerypte gras* hoërop in dieselfde paragraaf vind ons dat 'n toestand uitgedruk word.

Die inleidende paragraaf van hierdie verhaal skep die indruk van grootsheid en wydheid maar terselfdertyd van 'n landskap wat leeg (*afgebrand* en *doodgerypt*) is en onophoudelik aan die elemente blootgestel word. Hierdie feite word eksplisiet gegee: *oneindige veld*, en *die hele vlakte swart*; dit word egter ook implisiet in die durende aksionsarte, aangevul deur duratiewe aspekte, weergegee: *waai en skyn, waai aanmekaar, die bleekblou hemel staan strak*.

In die volgende kort paragraaf vind ons die beskrywing van 'n toestand van eensaamheid:

9) *Dis eensaam in die huis en die wind daarbuite maak dit met sy geraas nog eensamer.*
(t.a.p.).

Die toestand van eensaamheid sou staties gebly het as die wind die nie *eensamer* gemaak het nie, vergelyk

10) *Die wind maak dit eensaam x die wind maak dit eensamer*

Die vergrotende trap van die adjektief *eensaam* rig die oorganklike werkwoord met beperkte aksionsartige duur tot langdurigheid. Dit bereik nie 'n resultaat nie, dit hou aan om eensamer te word. *Maak* se duur word dus vergroot. Dit word nou aspekties duratief teenoor *maak dit eensaam*, waar ons vind dat daar 'n resultaat is en gevolglik 'n begrensdeheid.

In die derde paragraaf vind ons 'n afwisseling van duur en herhaling, wat in hierdie paragraaf 'n toestand van durende roetine skep. Dit verhoog die eensaamheid van die vrou nieteenstaande die aanwesigheid van twee

kinders, vergelyk:

11) a *Hulle gaan vroeg skool toe en eers laat in die middag kom hulle terug.* (t.a.p.)

In hierdie paragraaf, net soos in die vorige twee, val die klem op die duur van gebeure, niks word afgehandel of voltooi nie. Selfs die oudste kinders se *weggaan* en *terugkom* wat andersins tot voltooidheid sou lei, word deur *in die môre* en *in die middag* aspekties tot herhaling gerig. Die duur van sake word nie opgehef nie. Selfs die *kook van kos* word uitgestel. Sy bly immers sit, want die wind wat *steeds waai* skep 'n toestand van *droefgeestigheid*.

In die eerste drie paragrawe word alle werkwoorde dus aspekties tot durendheid gerig, waardeur die skrywer daarin slaag om die verlatenheid en censaamheid van die vrou te beklemtoon.

In die vierde paragraaf vind ons 'n beskrywing van die vrou. Soos in die geval van die meeste beskrywings het ons hier nie met opeenvolging te doen nie maar met 'n toestand, en daarom is dit 'n weergawe van gelyktheid. Die werkwoord wat die meeste in hierdie gedeelte voorkom is *wees*, wat natuurlik aktionsartig statief is.

In die vyfde paragraaf vind ons 'n wending, die gemerkte werkwoordpatroon (Ponelis 1979:264) word hier gebruik, terwyl dit tot dusver glad nie voorgekom het nie. Hierdie gedeelte beskryf die rede vir haar censaamheid en daarom moet dit ten aansien van die eerste drie paragrawe as 'n voltooide gegewe weergegee word: die funksie van die gemerkte werkwoordpatroon is hier dus om die gedeelte aspekties as voltooid daar te stel ten opsigte van die ander gegewens, en nie om 'n verlede uit te druk nie. Die hele verhaal speel immers in die verlede af.

Die verhaal word deur 'n wit gedeelte op papier in twee dele verdeel. Die tweede gedeelte begin met 'n beskrywing van die doen en late van die vrou se man. Ook in hierdie beskrywing word die klem op duur en herhaling geplaas, vergelyk:

- 12) a *Marthinus Cloete trek met sy skape deur die bosse.* (H107)
b *Oor die afgebrande veld trek die skape moeisaam verder en knabbel aan die yl dun verflenterde grassies, stadiger, die koppe altyd laer.* (H108)
c *Aldeur stadiger trek die skape.* (t.a.p.)
d *Nou en dan bly een van hulle lê.* (t.a.p.)
e *loop dan weer verder.* (t.a.p.)

- f *Elke dag bly meer skape lê.* (t.a.p.)
- g *Hy is voortdurend vol angs.* (t.a.p.)
- h *Hy sien dit naderhand altyd.* (t.a.p.)
- i *as hy saans by die vuur sit.* (t.a.p.)
- j *Somtyds wens hy ...* (t.a.p.)

Ook werkwoorde wat statief is, soos *bly* en werkwoorde wat momentaan is, soos *afsny*, word aspekties tot duur of herhaling gedwing deur woorde soos *nou en dan, elke dag* en deur die samehang met die res van die teks wat op herhaling dui.

Die eerste paragraaf van hierdie gedeelte bied egter ook 'n verklaring van hoekom hy besig is om *uit die bosse* te trek.

13) *Dit het al so warm geword ...* (H107)

Die gemerkte patroon van die werkwoord in samehang met *al* maak hierdie handeling aspekties voltooid ten aansien van die vorige sin (13). Dieselfde geld ook vir

14) *Hy het gehoor dat daar mooi reëns geval het en dat die gras mooi begin uitloop.*

Die kontraswerking van die gemerkte patroon in samehang met die ongemerkte patrone in die vorige sinne is genoeg om dit voltooid te maak. Indien al die ander omringende sinne egter ook in die gemerkte vorm was, sou die skrywer van nog meer middele soos *al of reeds* gebruik moes maak om hulle voltooidheid aan te dui. Indien die tweede werkwoord van hierdie sin byvoorbeeld in die ongemerkte patroon was, sou dit aspekties duur in verhouding tot die eerste sin uitgedruk het, met ander woorde, die reën sou steeds besig gewees het om te val toe hy daarvan gehoor het. Indien die eerste werkwoord in die ongemerkte patroon was en die tweede nie, sou dit beteken het dat hy by herhaling hoor dat die reën geval het. Hierdie kontraswerking vind ons duidelik by die derde werkwoord van hierdie sin, wat ongemerk is: *uitloop*. In kontras met die ander gebeure het ons hier met 'n gebeure te doen wat aan die gang is nadat die reën geval het en hy daarvan gehoor het.

Uitloop word ook aspekties gerig deur die skakelwerkwoord *begin*, wat die aanvang van die handeling uitdruk, maar terselfdertyd het ons hier met gebeure te doen wat ten aansien van die gemerkte werkwoorde aan die gang en dus durend is.

Soos hoërop verduidelik, het ons in hierdie tweede gedeelte oor die algemeen steeds te doen met durende of herhalende handeling. Die herhalende of iteratiewe aspek word gewoonlik met 'n adjunk soos *somtyds*, *elke dag* en *saans*, bewerkstellig, terwyl die durende aspek versterk word met adjunkte soos *voortdurend* en *naderhand*. Hierdeur word ook die man se eensaamheid en nictigheid voor die elemente beklemtoon.

Hierdie aspekte word opgehef as daar 'n finale wending, wat met die adjunk *een môre* ingelei word, in die verhaal kom:

15) *Een môre sien sy hom.* (H108)

Van hierdie oomblik af word die durende werkwoorde vervang deur momentane wat nie aspekties tot duur gerig word nie. Een saak volg die ander chronologies op. Dit geskied nou in teenstelling met die byna amorf vloei van sake voor hierdie oomblik:

16) a *toe sy die klein klompie skape sien, bly sy verskrik staan.* (H108).

b *En sy bly daar waar sy is en kyk na die skape wat traag nader kom totdat hulle by haar is ...* (t.a.p.)

c *Toe gaan sy na haar man en groet hom met 'n soen ...* (t.a.p.)

Hierdie werkwoorde soos *groet*, *sê* en *antwoord* wat afgemete opeenvolgings bewerkstellig, word aangevul deurdat die werkwoorde met durende aksionsarte soos *staan* en *kyk* aspekties met woorde soos *toe* wat 'n moment aandui en *tot*, wat 'n voltooiingspunt aandui, gerig word.

Die teenstelling tussen die amorf en die afgemete word in hierdie verhaal dus ook met behulp van aspek en aksionsart uitgedruk.

BIBLIOGRAFIE

LABUSCHAGNE, F.J. 1972. Die oorsprong en wese van taal en die funksielingenaat in Afrikaans. (R.G.N.-publikasiereeks 16) Potchefstroom: Pro Rege.

PONELIS, F. 1979. Afrikaanse sintaksis. Pretoria: Van Schaik.